

Summary :

Ο ναός της Αγίας Σοφίας, το σύμβολο της ιουστινιάνειας αρχιτεκτονικής και ένα από τα κορυφαία επιτεύγματα της βυζαντινής ναοδομίας, ήταν το μεγαλύτερο κτήριο στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Παρότι τα επιμέρους στοιχεία του ήταν κοινά κατά τον 6ο αιώνα, ο σχεδιασμός του ήταν πρωτότυπος και μοναδικός και επρόκειτο να γίνει το πρότυπο για οθωμανικά τεμένη του 16ου αιώνα. Θρυλικός ναός και σύμβολο της πρωτεύουσας τόσο κατά τη Βυζαντινή όσο και κατά την Οθωμανική περίοδο (οπότε μετατράπηκε σε τζαμί), υπέστη πολλαπλές επισκευές και επεμβάσεις ανά τους αιώνες. Σήμερα είναι μουσειακός χώρος (Ayasofya Müzesi), ενώ διατηρεί ορισμένα εξαιρετικά δείγματα βυζαντινής μνημειακής ζωγραφικής στην Κωνσταντινούπολη.

Date

360 (κωνσταντινίειος ναός)· 415 (β' αφιέρωση)· 532-537 (ιουστινιάνειος ναός)

Geographical Location

Κωνσταντινούπολη

1. Γενικά

Η Αγία Σοφία ή απλώς η Μεγάλη Εκκλησία ήταν ο καθέδρικός ναός της Κωνσταντινούπολης, στο κέντρο της [κωνσταντινείας πόλης](#), στον Πρώτο λόφο, πολύ κοντά στο [Μέγα Παλάτιον](#) και τον [Ιππόδρομο](#). Μοιραζόταν τον ίδιο περίβολο με τον κάπως προγενέστερο ναό της [Αγίας Ειρήνης](#) και, μαζί με τον ξενώνα του Σαμψών, σχημάτιζαν ένα μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα διοικούμενο από τον ίδιο κλήρο.¹ Το παρόν κτήριο (το σημερινό Ayasofya Müzesi) ανεγέρθηκε από τμον αυτοκράτορα [Ιουστινιανό Α'](#) κατά το α' μισό του 6ου αιώνα και είναι ο τρίτος ναός της Αγίας Σοφίας που χτίστηκε στο σημείο αυτό. Ο πρώτος ναός, του β' μισού του 4ου αιώνα, γνωστός απλώς ως Μεγάλη Εκκλησία, και ο δεύτερος ναός του 5ου αιώνα καταστράφηκαν και οι δύο από πυρκαγιά, κατά τη διάρκεια στάσεων στην Κωνσταντινούπολη.

2. Η Μεγάλη Εκκλησία τον 4ο και 5ο αιώνα

Δε γνωρίζουμε ποια ήταν η κάτοψη των δύο πρώτων ναών, αλλά είναι λογικό να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για ξυλόστεγες [βασιλικές, τρίκλιτες](#) ή πεντάκλιτες. Η πρώτη Αγία Σοφία εγκαινιάστηκε το 360 επί βασιλείας του Κωνσταντίου Β', γιου του [Κωνσταντίνου](#).² Κάηκε μαζί με το γειτονικό κτήριο της [συγκλήτου](#) στη στάση του 404 και επισκευάστηκε μάλλον για πρώτη φορά από τον αυτοκράτορα [Αρκάδιο](#), ενώ στη συνέχεια χτίστηκε εξαρχής ή ανακαινίστηκε εκ βάθρων από το Θεοδόσιο Β' (τα εγκαίνια της εκκλησίας έγιναν το 415).³ Το μόνο τμήμα που σώθηκε από τη φωτιά ήταν ένα κυκλικής κάτοψης οικοδόμημα προσαρτημένο στην εκκλησία· ενδεχομένως να πρόκειται για το [σκευοφυλάκιο](#) που σώζεται σήμερα στη βορειοανατολική γωνία της Αγίας Σοφίας.⁴ Ο άρτος και ο οίνος για τη λειτουργία στην Αγία Σοφία προετοιμαζόνταν στο σκευοφυλάκιο, ενώ επίσης φυλάσσονταν εκεί δισκοπότηρα και δίσκοι από χρυσό και ασήμι, ευαγγέλια και λειτουργικά σκεύη. Επιπλέον, στις γραπτές πηγές απαριθμείται σημαντικός αριθμός ιερών κειμηλίων που φυλάσσονταν στο κτήριο αυτό.⁵ Τα ιερά σκεύη και τα κειμήλια πιθανότατα τοποθετούνταν σε ορθογώνιες κόγχες με κυκλική επίστεψη που διαρθρώνουν τον εσωτερικό χώρο σε δύο επίπεδα (οι ανώτερες κόγχες ήταν προσβάσιμες από μια αψιδωτή στοά στην οποία οδηγούσε μια εξωτερική κλίμακα).⁶ Άλλα κατάλοιπα της προ-ιουστινιάνειας εκκλησίας ανακαλύφθηκαν μπροστά από το [νάρθηκα](#): η κιονοστοιχία με το μωσαϊκό δάπεδο που ανασκάφηκαν πριν από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο ανήκαν στο μνημειακό αετωματικό πρότυπο που προηγούνταν του [αιθρίου](#) του θεοδοσιανού ναού.⁷

3. Ο καθέδρικός ναός του 6ου αιώνα

Η καταστροφή του θεοδοσιανού ναού κατά τη διάρκεια της [Στάσης του Νίκα](#) το 532 ήταν η μεγάλη ευκαιρία για τον Ιουστινιανό να οικοδομήσει ένα ναό που θα ξεπερνούσε όλα τα εκκλησιαστικά οικοδομήματα όχι μόνο στην πόλη αλλά και σε ολόκληρο το ρωμαϊκό και βυζαντινό κόσμο. Ως μηχανικοί ορίστηκαν ο [Ανθέμιος](#) από τις Τράλλεις και ο [Ισιδωρος](#) από τη Μίλητο. Η κατασκευή προχώρησε γρήγορα και ο καινούριος ναός, μια κολοσσιαία [τρουλαία βασιλική](#), με μια [αψίδα](#) στα

ανατολικά και συνολικό μήκος περί τα 135 μ., εγκαινιάστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 537. Η τολμηρή κατασκευή του πρώτου **τρούλου** και το γεγονός ότι η εκκλησία είχε χτιστεί με βιασύνη οδήγησε στην κατάρρευσή του μετά τους σεισμούς του 557.⁸ Δυστυχώς, ο Προκόπιος δεν περιγράφει λεπτομερώς τον αρχικό τρούλο.⁹ Από την άλλη μεριά, είναι σαφές από την περιγραφή του Αγαθία για την εκ νέου ανέγερση του ναού ότι ο αρχικός τρούλος ήταν ευρύτερος και χαμηλότερος από το δεύτερο, που κατασκευάστηκε από τον **Ισίδωρο το Νέο**, ανιψιό του πρώτου αρχιτέκτονα, και περιγράφεται ως «στενότερος δὲ καὶ ὁ ξυτενὴς καὶ οἶος οὐ χούτω λίαν ἐκπλήττειν τοὺς θεωμένους ὡς πάλαι, πολλῶ δὲ ὁ μὴ πλέον ἐν τῷ ἀσφαλεῖ βεβηκέναι». Ο ναός εγκαινιάστηκε ξανά το 562.¹⁰ Ο τρούλος της Αγίας Σοφίας είναι ελαφρώς μικρότερος από εκείνον του Πάνθεου στη Ρώμη· η διάμετρός του φτάνει τα 31,87 μ. και βρίσκεται σε ύψος 55,6 μ. από το επίπεδο του δαπέδου.

Ο πρωτοποριακός σχεδιασμός της Αγίας Σοφίας συνδυάζει στοιχεία που είχαν ήδη προκύψει στην **πρώιμη βυζαντινή ναοδομία** (στο ναό των **Αγίων Σεργίου και Βάκχου** και ίσως και στον **Άγιο Πολύευκτο**), με πρωτότυπο όμως τρόπο και σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. Το βάρος του τρούλου κατανέμεται μέσω των **σφαιρικών τριγώνων** σε τέσσερις ισχυρούς πεσσούς. Μεταξύ τους αναπτύσσονται τέσσερις μεγάλες αψίδες, πάνω στις οποίες ο τρούλος μοιάζει να αιωρείται, και εκ των οποίων η ανατολική και η δυτική απολήγουν σε τεταρτοσφαιρία που φέρονται επί μικρότερων αψιδωτών κογχών. Ο κεντρικός τρουλαίος πυρήνας του ναού πλαισιώνεται με κλίτη στη βόρεια και νότια πλευρά του και με διπλό νάρθηκα στα δυτικά. Τα **υπερώα** πάνω από τα κλίτη και τον εσωνάρθηκα ήταν προσβάσιμα μέσω σπειροειδών κεκλιμένων επιπέδων στις τέσσερις γωνίες του ναού. Σήμερα μόνο η βορειοδυτική γωνία χρησιμοποιείται για το σκοπό αυτό.

4. Πατριαρχείο και Βαπτιστήρια

Το πατριαρχικό μέγαρο επίσης ανοικοδομήθηκε εκ νέου μετά τη Στάση του Νίκα. Βρισκόταν στη νοτιοδυτική γωνία της Αγίας Σοφίας και συνίστατο σε μια μακρά, πιθανόν διώροφη, **θολωτή** αίθουσα, πλαισιωμένη από μικρότερα δωμάτια. Μόνο ο βόρειος τοίχος (με τρία μεγάλα αψιδωτά ανοίγματα, σφραγισμένα σήμερα) και μέρος του ανατολικού τοίχου, κατά σημεία μέχρι τη γένεση των θόλων, σώζονται από τη μεγάλη αίθουσα. Αυτά τα ερείπια του κύριου χώρου υποδοχής του μεγάρου είναι ορατά πάνω από τις οθωμανικές κρήνες για την τελετουργική νύφη.¹¹ Ορισμένες άλλες αίθουσες ενδεχομένως να ανήκαν κάποτε επίσης στο **Πατριαρχείο**: σώζονται σε καλή κατάσταση πάνω από το νοτιοδυτικό εξωνάρθηκα του ναού και στην κορυφή του νοτιοδυτικού κεκλιμένου επιπέδου. Χρονολογούνται συνήθως επί βασιλείας του Ιουστίνου Β' και είναι διακοσμημένες με ψηφιδωτές παραστάσεις που φιλοτεχνήθηκαν πιθανώς κατά τη διάρκεια του 9ου αιώνα. Η πρόσβαση στις αίθουσες αυτές γίνεται απευθείας από τα υπερώα της Αγίας Σοφίας, ωστόσο δεν είναι επισκέψιμες.¹²

Το τρουλαίο οκταγωνικό κτήριο (σήμερα ένα από τα μαιουλωεία των σουλτάνων), που βρίσκεται στα αριστερά καθώς βγαίνει κανείς από το νοτιοδυτικό προθάλαμο της Αγίας Σοφίας, μπορεί επίσης να αποτελούσε αρχικά μέρος του πατριαρχικού μεγάρου. Η αρχιτεκτονική και η τοιχοδομία του παραπέμπουν στον 6ο αιώνα και θεωρείται συνήθως βαπτιστήριο. Αν και είχε αυτή τη λειτουργία πιθανώς ήδη από τον 9ο ή 10ο αιώνα, ενδεχομένως να είχε χτιστεί αρχικά ως μικρή αίθουσα υποδοχής των πατριαρχών ή ως παρεκκλήσιο, διότι ο Παύλος Σιλεντιάριος (β' μισό 6ου αιώνα) στην περιγραφή του για την Αγία Σοφία αναφέρει ένα βαπτιστήριο που βρισκόταν προφανώς βόρεια της εκκλησίας, μαρτυρία η οποία επιβεβαιώνεται και από άλλες πηγές μετά τον 6ο αιώνα. Το Πατριαρχείο διευρύνθηκε τον 7ο αιώνα, όταν προστέθηκε ο θωμαΐτης τρίκλιнос από έναν από τους πατριάρχες με το όνομα αυτό: από το Θωμά Α' (607-610) είτε το Θωμά Β' (667-669).¹³

5. Η ιουστινιάνεια εκκλησία μετά την πρώτη της αφιέρωση το 537

Παρά τις διάφορες προσθήκες και επεμβάσεις κατά τη διάρκεια της ιστορίας της, που φτάνει σχεδόν τα 1.500 χρόνια, η ιουστινιάνεια Αγία Σοφία διασώζει γενικά σε μεγάλο βαθμό την αρχική της εμφάνιση. Εντούτοις, εάν θέλουμε να φανταστούμε τη Μεγάλη Εκκλησία όπως πιθανόν ήταν το έτος 537, είναι προπάντων απαραίτητο να αφαιρέσουμε τέσσερις τουρκικούς μιναρέδες και τις αντηρίδες που περιβάλλουν εξωτερικά την εκκλησία. Οι εξωτερικές αντηρίδες ανάγονται στη Μέση και την **Υστερή Βυζαντινή περίοδο**. Οι ιπτάμενες αντηρίδες της δυτικής πρόσοψης και εκείνες στη μέση των δύο μακρών πλευρών, καθώς και η νοτιοδυτική αντηρίδα ανήκουν στη Μεσοβυζαντινή περίοδο, ενώ οι πιο ογκώδεις στην ανατολική πλευρά του ναού χρονολογούνται στη μεταγενέστερη φάση (χτίστηκαν από τον **Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο**).¹⁴

Το περίγραμμα του ναού το 537 επίσης διέφερε από αυτό που παρουσιάζεται σήμερα, δεδομένου ότι ο θόλος ήταν αρχικά χαμηλότερος και η καμπύλη του ακολουθούσε αυτή των τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων μέσω των οποίων γίνεται η μετάβαση από τους τέσσερις ογκώδεις πεσσούς στο τύμπανο του θόλου. Ο υπάρχων θόλος υψώνεται περί τα 6 μ. ψηλότερα από τον αρχικό. Επιπλέον, το εσωτερικό του ναού ήταν φωτεινότερο σε σχέση με σήμερα. Εκτός από το ότι η προσθήκη εξωτερικών αντηρίδων έφραζε κάποια παράθυρα, η κύρια αλλαγή στη διάταξη των παραθύρων προέκυψε μετά την κατάρρευση του πρώτου θόλου και την ανέγερση του δεύτερου: στους τοίχους κάτω από το νότιο και βόρειο μεγάλο τόξο που υποστηρίζουν το θόλο ανοίγονταν το 537 μεγαλύτερα παράθυρα από τα σημερινά (τα οποία είναι ακόμα μικρότερα από εκείνα της μεταϊουστινιάνειας ανακαίνισης, εξαιτίας μεταγενέστερων, πιθανότατα οθωμανικών, επεμβάσεων).¹⁵ Επιπλέον, το νοτιοδυτικό και βορειοδυτικό προστώ δε φαίνεται να ήταν μέρος του αρχικού σχεδίου – το πρώτο δημιουργήθηκε όταν χτίστηκαν τα δωμάτια που ανοίγονται στο νότιο υπερώο και που ανήκαν στο Πατριαρχείο (τότε επίσης τροποποιήθηκε το ανώτερο τμήμα του νοτιοδυτικού πύργου με το κεκλιμένο επίπεδο για την πρόσβαση στο υπερώο).¹⁶

Η σημαντικότερη απώλεια είναι η εξαφάνιση του ιουστινιάνειου αιθρίου μπροστά από τη δυτική πρόσοψη του ναού. Το αίθριο εκτεινόταν περίπου 42 μ. στα δυτικά του εξωνάρθηκα και οι τρεις πλευρές του ανοίγονταν στο προαύλιο μέσω ζευγών κίωνων που εναλλάσσονταν με πεσσούς.¹⁷ Στο κέντρο του αιθρίου βρισκόταν μια πλούσια διακοσμημένη μαρμάρινη φιάλη. Το αίθριο χάθηκε στην Οθωμανική περίοδο και οι τελευταίοι κίονες και πεσσοί καταστράφηκαν γύρω στο 1870. Επιπλέον, η Αγία Σοφία τον 6ο αιώνα περιβαλλόταν από προαύλιους χώρους σε όλες τις πλευρές.¹⁸ Μόνο το Πατριαρχείο, το μεγάλο Βαπτιστήριο (στη βόρεια πτέρυγα) και το παλιότερο σκευοφυλάκιο ήταν προσαρτημένα στο καθεδρικό ναό. Η εξωτερική όψη των οπτοπλίνθινων τοίχων της Αγίας Σοφίας δεν ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα, αλλά επενδεδυμένοι με πλάκες λευκού προκονήσιου μαρμάρου.

6. Εσωτερικός διάκοσμος

Όσον αφορά το εσωτερικό του ναού, οι επιφάνειες των τοίχων καλύπτονταν με πολύχρωμη **ορθομαρμάρωση** (όπως παραμένουν και σήμερα) και διακοσμούνταν με πολυάριθμους ψηφιδωτούς σταυρούς και διακοσμητικά σχέδια σε χρυσό βάθος. (Στο νοτιοδυτικό σπειροειδές κεκλιμένο επίπεδο, κλειστό για το κοινό, μια σωζόμενη τοιχογραφία με σταυρό μπορεί επίσης να ανήκει στην Ιουστινιάνεια περίοδο.)¹⁹ Μια τέτοια απλή διακόσμηση είναι κατανοητή, εάν ληφθεί υπόψη το πολύ σύντομο χρονικό διάστημα στο οποίο ανεγέρθηκε ο καθεδρικός ναός (μόνο πέντε χρόνια!). Οι κίονες επίσης αποτελούνται από διάφορες ποικιλίες χρωματιστού μαρμάρου και είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα ολόκληρης της εσωτερικής όψης του ναού: στο ισόγειο υπάρχουν κίονες από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο, καθώς και κίονες από πορφύριτη σε δεύτερη χρήση, ενώ πράσινοι κίονες κυριαρχούν στα υπερώα. Οι κίονες φέρουν κιονόκρανα από λευκό μάρμαρο. Τα μάρμαρα της Αγίας Σοφίας αποτέλεσαν αντικείμενο μεγάλου θαυμασμού από τους Βυζαντινούς και ο Προκόπιος προσθέτει: «τίς δὲ τῶν τε κίωνων καὶ λίθων διαριθμήσαιτο τῆν εὐπρέπειαν, οἷς τὸ ἰερὸν κεκαλλώπισται; λειμῶνί τις ἄν ἐντετυχηκέναι δόξειεν ὠραίῳ τὸ ἄνθος...».²⁰

Για το γλυπτό διάκοσμο της Αγίας Σοφίας δούλεψαν γλύπτες από τον Άγιο Πολύευκτο, ένα ναό με πολύ εντυπωσιακό γλυπτό διάκοσμο, που αποτελούσε πρόκληση της δωρήτριας Ανικίας Ιουλιανής προς τον Ιουστινιανό· ωστόσο, ή ίσως ακριβώς ως απάντηση στην πρόκληση ακολούθησαν στην Αγία Σοφία μια πιο αντικλασική τεχνοτροπία με λιγότερα ανατολικά μοτίβα σε σχέση με τον Άγιο Πολύευκτο, ενώ εισήγαγαν τα αψιδωτά επιστύλια και τα κιονόκρανα που αποτέλεσαν κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πρώιμης βυζαντινής αρχιτεκτονικής στην πρωτεύουσα. Καθώς το εσωτερικό φωτιζόταν καλύτερα κατά τον 6ο αιώνα απ' ό,τι σήμερα (μεγαλύτερα παράθυρα, πολυκάνδηλα και κεριά), η οπτική εντύπωση που θα προκαλούσε η πολύχρωμη διακόσμηση του εσωτερικού του ναού πρέπει να ήταν πολύ πιο εντυπωσιακή.²¹

Επιπλέον, η παρουσία λειτουργικών σκευών έκανε την εμφάνιση του κεντρικού κλίτους και της αψίδας πολύ διαφορετική από αυτό που βλέπει κανείς σήμερα. Στην αψίδα τοποθετήθηκε ένα **σύνθρονο** αποτελούμενο από επτά ημικυκλικούς αναβαθμούς, στον ανώτερο από τους οποίους τοποθετήθηκε ο πατριαρχικός θόκος πάνω στον κεντρικό άξονα. Μπροστά από το σύνθρονο βρισκόταν ένα **κιβώριο**, αποτελούμενο από τέσσερις ασημένιους κίονες που έφεραν έναν οκταγωνικό

ουρανό. Η Αγία Τράπεζα της Μεγάλης Εκκλησίας, φτιαγμένη από χρυσό και διακοσμημένη με ημιπολύτιμους λίθους, βρισκόταν κάτω από το κιβώριο. Ένα ύφασμα κεντημένο με μετάξι και χρυσό και διακοσμημένο με τις εικόνες του Χριστού και των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου κάλυπτε την Αγία Τράπεζα. Το Βήμα καταλάμβανε μεγάλο μέρος του χώρου κάτω από το ανατολικό ημιθόλιο και αποτελούνταν από μαρμάρινα θωράκια και ασημένιους κίονες που έφεραν ένα επιστύλιο. Ο άμβωνας από μάρμαρο και ελεφαντοστό είχε δύο κλίμακες. Ένας καλυμμένος με παραπετάσματα χώρος, απ' όπου ο αυτοκράτορας παρακολουθούσε τη Θεία Λειτουργία, βρισκόταν πιθανώς στο ανατολικό άκρο του νότιου κλίτους. Η θέση της αυτοκράτειρας, από την άλλη, ήταν στο υπερώο, πάνω από τον εσωνάρθηκα.²²

7. Μεταϊουστινιάνεια ψηφιδωτά

Όπως προαναφέρθηκε, η Μεγάλη Εκκλησία του Ιουστινιανού διακοσμήθηκε με ανεικονικά μωσαϊκά (σταυρούς, ακάνθινους βλαστούς, γεωμετρικά θέματα). Εντούτοις, εικόνες του Χριστού και των αγίων ενδέχεται να έκαναν την εμφάνισή τους στο ναό σύντομα μετά το θάνατο του Ιουστινιανού, αν πιστέψουμε τις μεταγενέστερες πηγές που αναφέρουν σκηνές από την Καινή Διαθήκη κατά παραγγελία του Ιουστίνου Β'. Μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα η Αγία Σοφία είχε αποκτήσει εικονιστικά ψηφιδωτά, εφόσον ο εικονομάχος πατριάρχης Νικήτας λέγεται ότι κατέστρεψε τις εικόνες (τα ψηφιδωτά) των αγίων και του Χριστού που κοσμούσαν το ναό, το 768.²³

Εντούτοις, τα παλιότερα σωζόμενα εικονιστικά ψηφιδωτά στην Αγία Σοφία χρονολογούνται στην περίοδο μετά την [Εικονομαχία](#), το 843. Αυτά περιλαμβάνουν τη Θεοτόκο Βρεφοκρατούσα με τον αρχάγγελο Γαβριήλ στην αψίδα, που δημιουργήθηκε στα τελευταία έτη της βασιλείας του Μιχαήλ Γ' (842-867) και τετραπτέρυγα σεραφείμ στα σφαιρικά τρίγωνα του τρούλου (μόνο δύο από αυτά είναι τα αυθεντικά ψηφιδωτά του 9ου πιθανότατα αιώνα, τα άλλα δύο είναι ζωγραφισμένα αντίγραφα). Ο τρούλος του ναού πιθανώς διακοσμήθηκε επίσης τον 9ο αιώνα με μια μεγάλη παράσταση του Παντοκράτορα (το 562 υπήρχε μόνο ένας ψηφιδωτός μεγάλος σταυρός στο εσωτερικό του τρούλου). Ο Παντοκράτορας καταστράφηκε εντελώς αλλά –κάτι που παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον– στις αρχές της Οθωμανικής περιόδου, όταν η Αγία Σοφία λειτουργούσε ήδη ως τζαμί, ήταν ακόμη ορατός. Άλλα πρώιμα ψηφιδωτά, που σώζονται μόνο αποσπασματικά, βρίσκονται στα δωμάτια επάνω από το νοτιοδυτικό προστώο και στην κορυφή του νοτιοδυτικού πύργου του κεκλιμένου επιπέδου. Απεικονίζουν [Δέηση](#), καθώς επίσης και διάφορους αγίους. Αυτά τα δωμάτια δεν είναι ανοιχτά στο κοινό, όπως άλλωστε και το μικρό σταυροειδές παρεκκλήσιο με τα σπαράγματα ψηφιδωτών, που βρίσκεται στην κορυφή της νοτιοδυτικής εξωτερικής αντηρίδας. Όλα αυτά τα μωσαϊκά χρονολογούνται πιθανότατα το αργότερο στο 10ο αιώνα.²⁴

Ωστόσο, κάποια από τα σωζόμενα ψηφιδωτά βρίσκονται στον κυρίως ναό και οι επισκέπτες μπορούν να τα δουν. Ένα θαυμάσιο μωσαϊκό του 10ου αιώνα στο τύμπανο πάνω από τη θύρα που οδηγεί από το νοτιοδυτικό προστώο στον εσωνάρθηκα απεικονίζει τη Θεοτόκο έenthronη, Βρεφοκαρατούσα, πλαισιωμένη από το Μέγα Κωνσταντίνο και τον Ιουστινιανό Α', οι οποίοι προσφέρουν τα ομοιώματα της πόλης της Κωνσταντινούπολης και του ναού της Αγίας Σοφίας, αντίστοιχα. Πηγαίνοντας προς το εσωτερικό του ναού, μπορεί κανείς να θαυμάσει το ψηφιδωτό πάνω από τη [Βασιλείο Πύλη](#), που χρονολογείται στα τέλη του 9ου με αρχές του 10ου αιώνα. Απεικονίζει πιθανότατα τον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' σε στάση προσκύνησης μπροστά στον έenthronο Χριστό. Ο Χριστός κρατά ένα ανοικτό βιβλίο στο οποίο αναγράφονται οι λέξεις: «Ειρήνη υμίν. Εγώ ειμί το Φως του Κόσμου» και πλαισιώνεται από δύο μέταλλα με τις μορφές της Θεοτόκου και του αρχαγγέλου Γαβριήλ.

Ακόμα περισσότερα εικονιστικά ψηφιδωτά βρίσκονται στα υπερώα. Στο βόρειο υπερώο υπάρχει ένα σχετικά μικρού μεγέθους ψηφιδωτό που εικονίζει τον αυτοκράτορα Αλέξανδρο (912-913), ενώ στο νότιο υπερώο σώζονται τρία ακόμη ψηφιδωτά. Ο Αλέξανδρος εικονίζεται όρθιος, φορώντας αυτοκρατορικό μανδύα και ιμάτιο, πορφυρά υποδήματα διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους και ψηλό στέμμα. Όσο για τα ψηφιδωτά του νότιου υπερώου, αυτό της Δέησης είναι το μεγαλύτερο και πλέον όψιμο ψηφιδωτό της Αγίας Σοφίας. Χρονολογείται στα τέλη του 13ου ή στο 14ο αιώνα και εικονίζει τη Θεοτόκο και τον Άγιο Ιωάννη το Βαπτιστή να δέονται στο Χριστό για τη σωτηρία του ανθρώπου. Στο ανατολικό άκρο του νότιου υπερώου βρίσκονται δύο αυτοκρατορικά ψηφιδωτά. Το πρωιμότερο από αυτά εικονίζει το Χριστό έenthronο ανάμεσα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' και την αυτοκράτειρα Ζωή. Το αυτοκρατορικό ζεύγος του 11ου αιώνα απεικονίζεται κατ' ενώπιον, με επίσημο ένδυμα, και προσφέρει δωρέες (ειλητό, που συμβολίζει τα προνόμια, και χρήματα). Είναι πιθανό ότι

αρχικά εικονίζονταν στο ψηφιδωτό ένας από τους προηγούμενους συζύγους της Ζωής (ο Ρωμανός Γ΄ ή ο [Μιχαήλ Δ΄](#)) και ότι αντικαταστάθηκε αργότερα με το πορτρέτο του Κωνσταντίνου Θ΄. Το τελευταίο από τα αυτοκρατορικά ψηφιδωτά στο νότιο υπερώο αποτελούσε χορηγία του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού στις αρχές του 12ου αιώνα. Πρόκειται για ένα πορτρέτο του ίδιου και της συζύγου του Ειρήνης που στέκονται εκατέρωθεν της Θεοτόκου με το Βρέφος και έναν πλαϊνό πίνακα που εικονίζει το γιο τους Αλέξιο. Είναι παρόμοιο με το ψηφιδωτό του Κωνσταντίνου Θ΄ και της Ζωής, αν και λιγότερο φυσιοκρατικό και περισσότερο σχηματικό. Τέλος, ψηφιδωτά διακοσμούν τις επιφάνειες κάτω από τα αψιδωτά παράθυρα, στο βόρειο και νότιο μεγάλο τύμπανο. Υπάρχουν σειρές ψηφιδωτών με επισκόπους (ανάμεσα σε εκείνα που σώζονται σε καλή κατάσταση περιλαμβάνονται ο άγιος Ιγνάτιος Κωνσταντινουπόλεως, ο [άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος](#) και ο [άγιος Ιγνατίος ο Θεοφόρος](#) από την Αντιόχεια), καθένas από τους οποίους κρατά έναν κώδικα και κάνει τη χειρονομία ευλογίας.²⁵

8. Επιρροή της ιουστινιάνειας Αγίας Σοφίας στη ναοδομία σε Ανατολή και Δύση

Η Μεγάλη Εκκλησία του Ιουστινιανού θεωρείται το μέγιστο επίτευγμα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Εντούτοις, η άμεση αρχιτεκτονική επιρροή του καθεδρικού ναού της Κωνσταντινούπολης του 6ου αιώνα στους μεταγενέστερους βυζαντινούς ναούς δεν ήταν τόσο σημαντική όσο θα περίμενε κανείς. Το σύνθετο σχέδιο και το μεγαλείο της δεν επαναλήφθηκαν ποτέ. Αντίθετα, οι μεταγενέστερες βυζαντινές εκκλησίες χτίζονταν σε μέτρια κλίμακα, πράγμα που αντανακλά τόσο την έλλειψη πόρων μετά τον 6ο αιώνα όσο και την τάση για δημιουργία μικρότερων ενοριών. Ωστόσο, ένας θόλος που στηρίζεται σε τέσσερα υποστηλώματα –το κύριο στοιχείο στη σύνθεση της Αγίας Σοφίας– υιοθετήθηκε προσαρμοσμένος από τους οικοδόμους των μεταγενέστερων ναών (συχνά στο [σταυροειδή εγγεγραμμένο](#) τύπο).

Επιπλέον, η επιρροή της Αγίας Σοφίας είναι δυνατό να εντοπιστεί και σε συμβολικό επίπεδο· ήταν το κατεξοχήν σύμβολο της αυτοκρατορίας και της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης αποτέλεσε αντικείμενο θαυμασμού όχι μόνο μέσα στην αυτοκρατορία, αλλά και πέρα από τα σύνορά της (Δυτική Ευρώπη, Ρωσία), όπου διαδόθηκε η φήμη της και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και για τους Οθωμανούς αρχιτέκτονες. Οι αρχιτεκτονικές και οι συμβολικές επιρροές της Αγίας Σοφίας μπορούν να ανιχνευθούν παραδείγματος χάρη στην Αγία Σοφία στο Κίεβο (11ος αιώνας), στη λογοβαρδική Αγία Σοφία στο Μπενεβέντο (8ος αιώνας), στο ναό του Καρλομάγνου στο Άαχεν (8ος/9ος αιώνας) ή στην Παναγία του Πράτο του Τζουλιάνο ντε Σανγκάλο (ύστερος 15ος αιώνας, επηρεασμένος ίσως από τα σχέδια της κωνσταντινουπολίτικης Αγίας Σοφίας του Κυριακού της Αγκόνας).²⁶ Εντούτοις η επιρροή του καθεδρικού ναού του Ιουστινιανού σε μεγαλύτερη κλίμακα είναι προφανέστερη στα μεγάλα οθωμανικά τζαμιά, όπως στο Σουλεϊμάνιγε τζαμί και στο Σουλταναχμέτ τζαμί στην Κωνσταντινούπολη.

1. Βλ. *Νεαρά* III.1 του Ιουστινιανού στο Kroll, W. – Schöll, R. (επιμ.), *Corpus Iuris Civilis* 3 (Berlin 1895· ανατ. 1968), σελ. 21. Τον 6ο αιώνα υπήρχαν 60 ιερείς, 100 διάκονοι, 40 διακόνισσες, 90 υποδιάκονοι, 110 αναγνώστες, 25 ψάλτες και 100 επιστάτες(!). Ο ίδιος κλήρος υπηρετούσε επίσης στους γειτονικούς ναούς της Θεοτόκου στα Χαλκορατεία και του Αγίου Θεοδώρου του Σφωρακίου.

2. *Πασχάλιον Χρονικόν* 1, Dindorf, L. (επιμ.) (*CSHB*, Bonn 1832), σελ. 544.

3. Για την καταστροφή του κωνσταντινείου ναού το 404 βλ. σημ. 4. Για τα εγκαίνια του θεοδοσιανού ναού βλ. *Πασχάλιον Χρονικόν* 1, Dindorf, L. (επιμ.) (*CSHB*, Bonn 1832), σελ. 572-573· Mainstone, R.J., *Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church* (London 1988), σελ. 134· Bardill, J., *Brickstamps of Constantinople* 1 (Oxford 2004), σελ. 55.

4. Παλλάδιος, *Διάλογος περί Βίου Ιωάννου Χρυσόστομου*, στην PG 47, στήλ. 35-36. Το κατώτερο τμήμα του σκευοφυλακίου, από εναλλασόμενες ζώνες οπτοπλίνθων και πέτρας, χρονολογείται στον 4ο ή 5ο αιώνα, ενώ το ανώτερο μέρος που παρουσιάζει καθαρή οπτοπλινθοδομή φαίνεται να αποτελεί ιουστινιάνεια προσθήκη.

5. Κεμήλια στο σκευοφυλάκιο: ο σταυρός που δείχνει το ύψος του Χριστού «όταν βρισκόταν πάνω στη γη», το αίμα από μια θαυματουργή εικόνα του Χριστού, τα δώρα των Μάγων στο Βρέφος, το αίμα και η κέρα του αγίου Παντελεήμονα, η κέρα του αγίου Αναστασίου, το χέρι του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανού και πολλά άλλα, βλ. Majeska, G.P., “Notes on the Skeuophylakion of St. Sophia”, *Vyzantijskij vremennik* 55 (1998), σελ. 212-215.

6. Türkoğlu, S., “Excavations of the Saint Sophia Skevophylakion”, *AMY* 9 (1983/1984), σελ. 10-11 (περίληψη στα αγγλικά), σελ. 23-35 (στα τουρκικά).
7. Schneider, A.M., *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul* (Berlin 1941).
8. Για την καταστροφή του ναού το 532: *Πασχάλιον Χρονικόν*, Dindorf, L. 1 (επιμ.) (CSHB, Bonn 1832), σελ. 621-622· εγκαίνια το έτος 537: Taylor, R., “A Literary and Structural Analysis of the First Dome on Justinian's Hagia Sophia, Constantinople”, *Journal of the Society of Architectural Historians* 55.1 (1996), σελ. 66-78· κατάρρευση του πρώτου τρούλου: Μαλάλας, *Χρονογραφία*, Dindorf, L. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1831), σελ. 420.
9. Ο Προκόπιος τον περιγράφει ως εξής: «ὕπερθεν δὲ αὐτῶν κυκλοτερὴς ἡ οἰκοδομία ἐν στρουγγύλῳ ἐπιρταί· ὁθεν ἂ εἰ διαγεῶν πρῶτον ἡ ἡμέρα· ὑπεραίρει γάρ, οἷ μαι, τῆν γῆν ἐξύμπασαν, καὶ διαλείπει τὸ οἰκοδόμημα κατὰ βραχύ, ἐξεπίτηδες παρεμείνον τοσοῦτον, ὅσον τοῦς χώρους, οὗ δὴ τὸ διηρημένον τῆς οἰκοδομίας συμβαίνει εἶναι, φέγγους διαρκῶς ἂ γωγούς εἶναι... τούτου δὲ τοῦ κυκλοτεροῦς παμμεγέθους ἐπανεστηκυῖ ἂ τις σφαιροειδῆς θόλος ποιεῖται αὐτὸ διαφερόντως εὐπρόσωπον». Προκόπιος, *Περὶ κτισμάτων* Α 1.41-46· Dewing, H.B. (επιμ.), *Procopius VII. De aedificiis* (London – New York 1940), σελ. 20.
10. Αγαθίας, *Ιστοριῶν* Ε' 9.2-5, Keydell, R. (επιμ.) (CFHB 2, Berlin 1967), σελ. 174· για τα νέα εγκαίνια του 562: Μαλάλας, *Χρονογραφία*, Dindorf, L. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1831), σελ. 429· *Πασχάλιον Χρονικόν*, Dindorf, L. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1832), σελ. 687· για τον πρώτο και το δεύτερο τρούλο, βλ. επίσης Mainstone, R.J., *Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church* (London 1988), σελ. 126 κ.ε.· Bardill, J., *Brickstamps of Constantinople* 1 (Oxford 2004), σελ. 36-37 και 64.
11. Dark, K.R. – Kostenec, J., “The Byzantine Patriarchate in Constantinople and the Baptistry of the Church of Hagia Sophia”, *Architectura* 36.2 (2006), σελ. 120-123.
12. Cormack, R. – Hawkins, E.J.W., “The mosaics of Saint Sophia at Istanbul. The rooms above the southwest vestibule and ramp”, *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), σελ. 175-251.
13. Για το υποτιθέμενο Βαπτιστήριο στη νοτιοδυτική γωνία του ναού βλ. Dark, K.R. – Kostenec, J., “The Byzantine Patriarchate in Constantinople and the Baptistry of the Church of Hagia Sophia”, *Architectura* 36.2 (2006), σελ. 123-129· για το θωμαίτη βλ. Stichel, R., “Sechs kolossale Säulen nahe Hagia Sophia und die Curia Justinians am Augusteion in Konstantinopel”, *Architectura* 30 (2000), σελ. 23-24, ο οποίος θεωρεί ότι επρόκειτο αρχικά για τη σύγκλητο που είχε τοποθετήσει ο Ιουστινιανός Α' στην ανατολική πλευρά του Αυγουσταίου.
14. Mainstone, R.J., *Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church* (London 1988), σελ. 102-105.
15. Mainstone, R.J., *Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church* (London 1988), σελ. 125 και εικ. 120.
16. Cormack, R. – Hawkins, E.J.W., “The mosaics of Saint Sophia at Istanbul. The rooms above the southwest vestibule and ramp”, *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), σελ. 177-202.
17. Schneider, A.M., *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul* (Berlin 1941), σελ. 22-28.
18. Προκόπιος: «...τάς τε παμπληθεῖς ἐδιηγοῖ τὸ στοᾶς καὶ τὰς περιστύλους αὐτὰς, αἷς ὁ νεῶς περιβέβληται...»: Προκόπιος, *Περὶ κτισμάτων* Α' 1.58, Dewing, H.B. (επιμ.), *Procopius VII. De aedificiis* (London – New York 1940), σελ. 26· Παῦλος Σιλεντιάριος: «Πολλὰ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα περὶ πλευράς τε καὶ ἄκρας ἄντυγας ἄμβροσίοιο κατόψευαι ἔκτοθι νηῶν αὐτὰς ἄσκεπας...»: Παῦλος Σιλεντιάριος, *Ἐκφρασις Ἁγίας Σοφίας*, στ. 612-614· Εὐάγριος: «...ἔνθα δύο στοαί, καὶ πάντοθεν ὑπαίθριοι αὐταὶ εἰς κάλλος ἐξησκημένα»: Εὐάγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* Δ' 31, Bidez, J. – Parmentier, L. (επιμ.), *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia* (London 1898· ανατ. 1979), σελ. 181.
19. Cormack, R. – Hawkins, E.J.W., “The mosaics of Saint Sophia at Istanbul. The rooms above the southwest vestibule and ramp”, *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), εικ. 8.
20. Βλ. παραπάνω σημ. 18.
21. Σύμφωνα με τον Προκόπιος: «φαίης ἂν οὐκ ἔξωθεν καταλάμπεσθαι ἡλίῳ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ τῆν αἴγλην ἐν αὐτῷ φύεσθαι, τοσαύτη τις φωτὸς περιουσία ἔστι τοῦ τοῦ διὰ τὸ ἰερὸν περικέχυνται», Προκόπιος, *Περὶ κτισμάτων* Α 1.41-46, Dewing, H.B. (επιμ.), *Procopius VII. De aedificiis* (London – New York 1940), σελ. 16.

22. Για τις λειτουργικές κατασκευές βλ. Παύλος Σιλεντιάριος, *Ἐκφρασις του ναοῦ της Αγίας Σοφίας*, στήλ. 682-884· Παύλος Σιλεντιάριος, *Ἐκφρασις του ἄμβωνος*. Για το αυτοκρατορικό διαμέρισμα στο νότιο κλίτος βλ. Παύλος Σιλεντιάριος, *Ἐκφρασις του ναοῦ της Αγίας Σοφίας*, στήλ. 580 κ.ε. Για τη θέση της αυτοκράτειρας στον ἄμβωνα: Ευάγγριος, *Εκκλησιαστική ιστορία* Δ' 31, Bidez, J. – Parmentier, L. (επιμ.), *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia* (London 1898· ανατ. 1979), σελ. 181.
23. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* 1, de Boor, C. (επιμ.) (Leipzig 1883· ανατ. Hildesheim 1963), σελ. 443.
24. Cormack, R. – Hawkins, E.J.W., "The mosaics of Saint Sophia at Istanbul. The rooms above the southwest vestibule and ramp", *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), σελ. 175-252· Mango, C., *Materials for the Study of the Mosaics of Saint Sophia at Istanbul* (Washington DC 1962), σελ. 38-39.
25. Για τα αναστηλωμένα σωζόμενα ψηφιδωτά βλ. Mango, C., *Materials for the Study of the Mosaics of Saint Sophia at Istanbul* (Washington DC 1962)· Teteriatnikov, N.B., *Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul. The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute* (Washington DC 1998)· Kleinbauer, W.E. – White, A. – Matthews, H., *Hagia Sophia* (London – Istanbul 2004).
26. Mainstone, R.J., *Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church* (London 1988), σελ. 248.

Bibliography :

	Θεοφάνης , <i>Χρονογραφία</i> , de Boor, C. (ed.), <i>Theophanis Chronographia</i> , Leipzig 1883
	Krautheimer R. , <i>Early Christian and Byzantine Architecture</i> , 4 ed., Yale University Press, New Haven – London 1986, Krautheimer, R. – Ćurčić, S. (rev.)
	Krautheimer R. , <i>Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική</i> , MIET, Αθήνα 1991, Μαλλούχου-Τουφάνο, Φ. (μτφρ.)
	Mainstone R.J. , <i>Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church</i> , London – Budapest 1988
	Αγαθίας Σχολαστικός , <i>Ιστορίαι</i> , Keydell, R. (ed.), <i>Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque</i> , Corpus Fontium Historiae Byzantinae 2, Berlin 1967
	Ebersolt J., Thiers A. , <i>Les Églises de Constantinople</i> , Paris 1913
	Müller-Wiener W. , <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jhs.</i> , Tübingen 1977
	Ιωάννης Μαλάλας , <i>Χρονογραφία</i> , Dindorf, L. (ed.), <i>Ioannis Malalae Chronographia</i> , Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1831
	Παύλος Σιλεντιάριος , <i>Ἐκφρασις της Αγίας Σοφίας</i> , Friedlander, P. (ed.), <i>Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius</i> , Leipzig – Berlin 1912
	Mathews T.F. , <i>The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy</i> , University Park, Pennsylvania – London 1971
	Προκόπιος , <i>Περί κτισμάτων</i> , Haury, J. – Wirth, G. (eds), <i>Procopii Caesariensis opera omnia IV: De aedificiis libri VI</i> , Leipzig 1964
	Cormack R., Hawkins E.J.W. , "The mosaics of Saint Sophia at Istanbul. The rooms above the southwest vestibule and ramp", <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , 31, 1977, 175-251

	Dark K.R., Kostenec J. , "The Byzantine Patriarchate in Constantinople and the Baptistry of the Church of Hagia Sophia", <i>Architectura</i> , 36.2, 2006, 113-130
	Hoffmann, V. (ed.) , <i>Der geometrische Entwurf der Hagia Sophia in Istanbul: Bilder einer Ausstellung</i> , Bern 2005
	Kleinbauer W.E., White A., Matthews H. , <i>Hagia Sophia</i> , London - Istanbul 2004
	Kleinbauer W.E. , <i>Saint Sophia at Constantinople. Singulariter in Mundo</i> , Dublin 1999
	Majeska G.P. , <i>Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries</i> , Washington DC 1984
	Mango C. , <i>Materials for the Study of the Mosaics of Saint Sophia at Istanbul</i> , Washington D.C. 1962
	Mango C. , <i>The Art of the Byzantine Empire 312-1453</i> , 2nd ed., Toronto-London-Buffalo 1986
	Mark R. – Çakmak A.S. (eds.) , <i>Hagia Sophia from the age of Justinian to the present</i> , New York 1992
	Schneider A.M. , <i>Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul</i> , Berlin 1941, Istantbuler Forschungen 12
	Svenshon H., Stichel R.H.W. , "Das unsichtbare Oktagramm und die Kuppel an der 'goldenen Kette'. Zum Grundrissentwurf der Hagia Sophia in Konstantinopel und zur Deutung ihrer Architekturform", <i>Bericht über die 42. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung (Koldwey-Gesellschaft) 2002</i> , Stuttgart 2004, 187-205
	Stichel R.H.W. , "Sechs kolossale Säulen nahe Hagia Sophia und die Curia Justinians am Augusteion in Konstantinopel", <i>Architectura</i> , 30, 2000, 1-25
	Teteriatnikov N.B. , <i>Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul. The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute</i> , Washington D.C. 1998
	Van Nice R.L. , <i>Saint Sophia in Istanbul. An Architectural Survey, 1</i> , Washington D.C. 1965
	Van Nice R.L. , <i>Saint Sophia in Istanbul. An Architectural Survey, 2</i> , Washington D.C. 1986
	Ευάγγριος , <i>Εκκλησιαστική Ιστορία</i> , Bidez, J. – Parmentier, L. (eds), <i>The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia</i> , London 1898, ανατ. 1979
	Афанасьев К. Н. , "Геометрический анализ храма св. Софии в Константинополе", <i>Византийский Временник</i> , 05, 1952, 207–215

Webliography :

	Hagia Sophia http://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm?http&&www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/31.htm
	Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute http://www.doaks.org/TEMHP.html
	The Buildings of Procopius – Book I.1 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/1A*.html

The Geometrical Design of the Saint Sophia in Istanbul

<http://www.fho-empden.de/~hoffmann/hagiabook.pdf>

Glossary :

άτριο ή αίθριο, το

1. Αρχαιότητα: Ο εσωτερικός ελεύθερος χώρος (αυλή) ενός κτηρίου που σε όλες τις πλευρές του περιβάλλεται από κιονοστοιχίες.
2. Βυζάντιο: Το προαύλιο μιας εκκλησίας στην παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεσαιωνική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Κατά κανόνα περιβαλλόταν από τέσσερις κιονοστήρικτες στοές (τετράστω, quadriporticus).

αψίδα, η

Γενικά, καμπύλη ή τοξοειδής απόληξη ή διαμόρφωση τοίχου. Επίσης, τοξοειδής κατασκευή μνημειακού ή μη χαρακτήρα. Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αψίδα ονομάζεται η κόγχη του Ιερού Βήματος, η κάτοψη της οποίας μπορεί να είναι ημικυκλική, πεταλόμορφη, ορθογώνια ή και πολυγωνική εξωτερικά. Η αψίδα συνήθως προεξέχει στο ανατολικό άκρο του ναού. Στο εσωτερικό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο. Αψίδες που εξέχουν ανατολικά του ναού μπορούσαν να έχουν και τα διαμερίσματα εκατέρωθεν του Ιερού (παραβήματα), συνήθως μικρότερες από την κεντρική αψίδα.

Βασίλειος Πύλη, η

Η είσοδος από το νάρθηκα στον κυρίως ναό.

βασιλική, η

Σημαντικός τύπος δημόσιου κτηρίου της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής που χρησίμευε ως δικαστική αίθουσα και χώρος εμπορικών συναλλαγών και χρηματιστηριακών πράξεων ή απλώς ως τόπος δημόσιων συγκεντρώσεων και ακροάσεων. Στα χριστιανικά χρόνια χρησιμοποιήθηκε ως τόπος λατρείας και μετεξελίχθηκε σε ναό, ο δε τύπος των ναών που ονομάζονται βασιλικές είναι λιτές δρομικές, δηλαδή επιμήκεις, δομές.

Δέηση, η

Όρος που χρησιμοποιείται συμβατικά από το 19ο αιώνα για να περιγράψει το εικονογραφικό θέμα με το Χριστό, όρθιο ή έμβροτο, εκατέρωθεν του οποίου στέκονται δεόμενοι η Θεοτόκος και ο Ιωάννης Πρόδρομος. Η σύλληψη της σύνθεσης απορρέει από το γεγονός ότι η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος θεωρούνται οι πρώτοι μάρτυρες της θεϊκής φύσης του Χριστού. Από τον 9ο αιώνα και εξής, όμως, ο συνδυασμός τους θεωρήθηκε ότι απηχεί το διαμεσολαβητικό ρόλο τους για τη σωτηρία των ανθρώπων. Στην αναπτυσσόμενη μορφή η παράσταση της Δέησης περιλαμβάνει Αποστόλους και αγίους. Αποτελεί την κεντρική σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας και κάποιων προφητικών οραμάτων.

εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός, ο

Τύπος ναού στον οποίο το εσωτερικό διατάσσεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό· το κεντρικό σημείο όπου συγκλίνουν οι καμάρες (κεραίες του σταυρού) στεγάζεται με τρούλο. Ο σταυρός εγγράφεται στην τετράγωνη κάτοψη του οικοδομήματος με τη βοήθεια 4 γωνιακών διαμερισμάτων. Ανάλογα με τον αριθμό των στηριγμάτων του τρούλου (κιόνων και πεσσών) χαρακτηρίζεται δικιόνιος (ή δίστυλος), τετρακιόνιος (τετράστυλος) ή οκτάστυλος.

θόλος, η

Κυκλικό οικοδόμημα με ημισφαιρική ή κωνική στέγη.

Ιερό ή Άγιο Βήμα, το

Το αρχιτεκτονικό μέρος στα ανατολικά του ναού όπου τελείται η Θεία Ευχαριστία. Προορίζεται αποκλειστικά για τον κλήρο και συνήθως χωρίζεται από τον κυρίως ναό με υψηλό τέμπλο. Στην πλήρη μορφή του είναι τριμερές, αποτελούμενο από το Ιερό Βήμα στο κέντρο, όπου βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, από την πρόθεση ή προσκομιδή (βόρεια του Ιερού Βήματος), όπου κατατίθενται οι προσφορές των πιστών, και από το διακονικό ή σκευοφυλάκιο (νότια του Ιερού Βήματος), όπου φυλάσσονται τα ιερά σκεύη και αντικείμενα του ναού. Τα δύο τελευταία μέρη αποκαλούνται και παστοφόρια ή παραβήματα.

κιβώριο, το

Ημισφαιρικός θόλος ή ηραμιδοειδής στέγη που σχηματίζει ένα μεγαλοπρεπές κάλυμμα πάνω από την Αγία Τράπεζα. Στηριζόταν σε τέσσερις ή σπάνια έξι κιονίσκους που ενώνονταν μεταξύ τους με τόξα.

νάρθηκας, ο

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική νάρθηκας ονομάζεται ο εγκάρσιος προθάλαμος στη δυτική πλευρά ενός ναού. Σε αυτόν παρέμεναν οι κατηχούμενοι και εκεί εκτελούνταν ορισμένες πράξεις της λειτουργίας. Ο προθάλαμος τοποθετείται μπροστά από το μεσαίο και τα πλάγια κλίτη ως εσωνάρθηκας ή μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας ως εξωνάρθηκας. Ο εξωνάρθηκας μπορεί να έχει τη μορφή ανοιχτής κιονοστήρικτης στοάς.

ορθομαρμάρωση, η

Η επένδυση των τοίχων ενός ναού με μαρμάρινες πλάκες. Η επένδυση ξεκινούσε από το δάπεδο και έφτανε έως το ύψος της γένεσης των τόξων.

σκευοφυλάκιο, το

Ειδικός χώρος στο χριστιανικό ναό, ή κτίσμα έξω από αυτόν, στο οποίο φυλάγονται τα άμφια και ιερά σκεύη. Όταν γενικεύεται και παγιώνεται το τριμερές ιερό στους βυζαντινούς ναούς, το σκευοφυλάκιο καταλαμβάνει σταθερά το νότιο παράβημα (δεξιά της κεντρικής αψίδας) και ονομάζεται συχνότερα διακονικό.

σταυροειδής τρουλαία βασιλική, η

Τρίκλιτη βασιλική της οποίας το κεντρικό τμήμα σχηματίζει σταυρό χάρη στο σύστημα στηρίξης του τρούλου σε τέσσερις ογκώδεις πεσσούς που φέρουν τέσσερα σταυρικά διατεταγμένα τόξα. Τα πλάγια κλίτη και ο νάρθηκας αποτελούν έναν ενιαίο χώρο που αναφέρεται ενίοτε ως περίστωο.

σύνθρονο, το

Διάταξη από μια σειρά υπερκείμενων εδράνων, ημικυκλικά τοποθετημένων κατά την εσωτερική περίμετρο της αγίδας του ναού (θυμίζουν μικρό κοίλο θεάτρου), στα οποία κάθονταν οι ιερείς κατά τη διάρκεια των ιεροπραξιών, όταν δε συμμετείχαν στα δρώμενα. Στο κέντρο του ανώτερου εδράνου υπήρχε συνήθως μαρμάρινος θρόνος, όπου καθόταν ο επίσκοπος (όταν ήταν παρών) ή, ενδεχομένως, ο ηγούμενος (όταν επρόκειτο για μοναστηριακό ναό).

σφαιρικά τρίγωνα ή λοφία, τα

Αρχιτεκτονικά τμήματα με μορφή κοίλων τριγώνων, τέσσερα στον αριθμό, τα οποία επιτρέπουν να στεγαστεί με άνεση ένας κυβικός χώρος από έναν ημισφαιρικό θόλο (τρούλο). Στην πράξη, τα σφαιρικά τρίγωνα αποτέλεσαν το κείμενο βήμα για τη λύση του προβλήματος αυτού του τύπου στέγασης. Βοηθούν το θόλο (ο οποίος στη διατομή του είναι κυκλικός) να «καθίσει» επάνω στον κύβο (ο οποίος στη διατομή του είναι τετράγωνος). Μετατρέπουν, θα λέγαμε, το τετράγωνο σε κύκλο με ομαλό και ασφαλή τρόπο για τη στατικότητα του κτηρίου.

τρίκλιτη βασιλική, η

Δρομικός (επιμήκης) τύπος ναού που υποδιαιρείται εσωτερικά σε τρία κλίτη: το μεσαίο και δύο πλάγια. Συχνά το μεσαίο κλίτος φωτίζεται από έναν υπερυψωμένο φωταγωγό. Κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο χαρακτηρίζεται από τις μεγάλες διαστάσεις του.

τρούλος, ο

Χαρακτηριστικό στοιχείο στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Πρόκειται για ημισφαιρικό θόλο στη στέγη των ναών, δηλαδή για μια κυλινδρική κατασκευή με ανοίγματα (παράθυρα) στο τύμπανο και με θολωτή στέγαση. Ο τρούλος εμφανίζεται ήδη στα Πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, επικρατεί κατά τους Μέσους χρόνους και διαδίδεται ευρύτερα στα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

υπερώο, το

Το υπερώο (ή γυναικωνίτης) είναι το ανώτερο διαμέρισμα του ναού πάνω από τα πλάγια κλίτη και το νάρθηκα, από όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας τη Βυζαντινή περίοδο –όποτε το «αυτοκρατορικό θεωρείο» είχε ειδική είσοδο– και τη Νεότερη περίοδο οι γυναίκες.

Sources

Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* Α' 1.22-78, Dewing, H.B. (ed.), *Procopius VII. De aedificiis* (London – New York 1940), σελ. 10-33.

Αγαθίας, *Ιστοριών* Ε' 9.2-5, Keydell, R. (ed.), *Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Berolinensis 2, Berlin 1967), σελ. 174.

Δίηγησις περί της Αγίας Σοφίας, Preger, T. (ed.), *Scriptores originum Constantinopolitanarum* 1 (Leipzig 1901· ανατ. 1975), σελ. 74-108.

Πάυλος Σιλεντιάριος, *Εκφρασις του ναού της Αγίας Σοφίας*, Migne, J.-P. (ed.), *Patrologia cursus completus, series Graeca* 86.2, στήλ. 2.119-2.158.

Πάυλος Σιλεντιάριος, *Εκφρασις άμβωνος*, Migne, J.-P. (ed.), *Patrologia cursus completus, series Graeca* 86.2, στήλ. 2.251-2.264.

Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Δ' 31, Bidez, J. – Parmentier, L. (eds), *The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia* (London 1898· ανατ. 1979), σελ. 180-181.

Παλλάδιος, *Διάλογος περί Βίου Ιωάννου Χρυσοστόμου*, Coleman-Norton, P.R. (ed.) (Cambridge 1928), σελ. 62 [=Patrologia Graeca 47, στήλ. 35-36].

Dindorf, L. (ed.), *Πασχάλιον Χρονικόν* 1 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1832), σελ. 544, 572-73, 621-622, 687.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, de Boor, C. (ed.), *Theophanis chronographia* 1 (Leipzig 1883· ανατ. Hildesheim 1963), σελ. 232-233, 443.

Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, Dindorf, L. (ed.), *Ioannis Malalae Chronographia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1831), σελ. 420, 429, 495.

Quotations

Τα πρώτα εγκαίνια του ναού της Αγίας Σοφίας σύμφωνα με το Πασχάλιον Χρονικόν:

«Επί της αὐτῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων οὐ μετὰ πολλὰς ἡμέρας τοῦ ἐνθρονισθῆναι τὸν Εὐδόξιον ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἐγκαίνια τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς πόλεως ἐτελέσθη δι' ἐτῶν λδ' μικρῶ πρόσω ἀφ' οὗ θεμελίου κατεβάλετο Κωνσταντίνος νικητῆς, σεβαστός. ἐγένετο δὲ καὶ τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς ἐπὶ τῶν προκειμένων ὑπᾶτων πρὸ ις' καλανδῶν μαρτίων, ἥτις ἐστὶ μηνὸς περιτίου ιδ'. εἰς τὰ ἐγκαίνια προσήγαγεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντίος Αὐγουστος ἀναθέματα πολλά, κειμήλια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ μεγάλα καὶ διάλιθα χρυσοφῆ ἀπλώματα τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου πολλά, ἔτι μὴν καὶ εἰς τὰς θύρας τῆς ἐκκλησίας ἀμφίθυρα χρυσᾶ διάφορα καὶ εἰς τοὺς πυλεῶνας τοὺς ἕξω χρυσοφῆ ποικίλα».

Πασχάλιον Χρονικόν 1, Dindorf, L. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1832), σελ. 544.

Η καταστροφή της κωνσταντινείας Αγίας Σοφίας το 404:

«μετὰ δὲ τὸν ἄφατον καὶ δυσερμήνευτον ἐκεῖνον σκότον, φλόξ ἀπὸ μέσου τοῦ θρόνου, ἐν ᾧ εἰώθει ὁ Ἰωάννης καθέζεσθαι, καθάπερ ἐν μέσῳ σώματι κειμένη καρδιά τοῖς λοιποῖς ἐξηγεῖσθαι μέλεσι τὰ τοῦ Κυρίου λόγια, φανείσα ἐπεζήτει τὸν ὑποφήτην τοῦ λόγου· ὄν οὐχ εὐρούσα κατεβόσκετο τὴν σκευωρίαν. δενδρωθεῖσα δὲ εἰς ὕψος εἶρψεν διὰ τῶν ἀλύσεων ἐπὶ τὴν στέγην· ἔχεως δὲ δίκην τὴν γαστέρα φαγοῦσα, ἐπὶ νῶτον ἐφέρετο τῶν δωμάτων τῆς ἐκκλησίας, “μισθὸν τῆς ἀδικίας” ὥσπερ τὴν ἐπὶ ταύτῃ ὠρισμένην δίκην ἀποδιδόντος Θεοῦ εἰς σωφρονισμόν καὶ νουθεσίαν τῶν οὐκ εἰδόντων γε νουθετεῖσθαι <ἦ> διὰ τῆς ὄψεως τῶν τοιούτων θεηλάτων κακῶν».

Coleman-Norton, P.R., *Palladii dialogus de vita S. Joanni Chrysostomi* (Cambridge 1928), σελ. 62 [=Patrologia Graeca 47, στήλ. 35-36].

Η ιουστινιάνεια Αγία Σοφία μετά τη δεύτερη αφιέρωσή της το 562:

«Οὕτως ἀντολικὰς μὲν ἐπ' ἄντυγας ὄμμα τανύσσας
θάμβος ἀειδίητον ἐσόψεαι. ἀλλ' ἐπὶ πάσαις
ἐκφύεται πολὺκυκλον ὑπὲρ σκέπας οἶα τις ἄλλη (400)
ἄψις ἠερόφοιτος, ἀνευρύνουσα κεραίην
ἠέρι κολπωθεῖσαν, ἀίσσει δ' ἄχρῳ καρῆνου
ἄχρῳ βαθυκνήμοιο καὶ ἄντυγος, ἥς κατὰ νῶτον
πυθμένας ἐρρίζωσε μέσου κόρυς ἄμβροτος οἴκου.
ὥς ἢ μὲν βαθύκολπος ἀνέσσεται ἠέρι κόγχῃ, (405)
ὑπόθεν ἀντέλλουσα μία, τρισσοῖσι δὲ κόλποις
νέρθεν ἐπεμβεβαυῖα· διατμηγεῖσα δὲ νώτοις
πένταχα μοιρηθέντα δοχήϊα φωτὸς ἀνοίγει,
λεπταλέαις ὑάλοις κεκαλυμμένα, τῶν διὰ μέσσης
φαιδρὸν ἀπαστράπτουσα ῥοδόσφυρος ἔρχται ἠώς». (410)

Παῦλος Σιλεντιάριος, *Εκφρασις του ναού της Αγίας Σοφίας*, PG 86.2, στήλ. 2.135.

Ο πρωτότυπος σχεδιασμός της Αγίας Σοφίας:

The design had no close antecedents. It is made up of elements that were current at the time, but these elements, as far as we know, had not previously been put together in the same combination. Nor was St. Sophia imitated in the following centuries - that is, not until the Ottoman mosques of the sixteenth century. This uniqueness makes St. Sophia difficult to classify. It has been called a domed basilica because it has a longitudinal axis and rows of columns on either side of the nave, but such a designation does not sufficiently reflect the basic structural elements. According to another analysis, the design of St. Sophia was obtained by splitting Sts. Sergius and Bacchus in half and inserting

the central dome between the two halves. It may make better sense to reverse this statement. For if we compare St. Sophia with the adjacent and contemporary church of St. Irene (abstracting, of course, the elements that were introduced into St. Irene in the eighth century), we can see that St. Irene has a better claim to being called a domed basilica, and that the singularity of St. Sophia lies precisely in the intercalation of the "two halves of Sts. Sergius and Bacchus».

Mango, C., *Byzantine Architecture* (London 1986), σελ. 61.

Το εσωτερικό της Αγίας Σοφίας:

Το σχέδιο αυτό αναπτύσσεται αρχίζοντας από το κέντρο του οικοδομήματος. Ο επισκέπτης, που στέκεται κάτω από την κορυφή του τρούλου, μόλις που αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον μεγάλο χώρο: στην πρώτη ματιά παρουσιάζεται άμορφος, αλλά βαθμιαία αρχίζει να αποκτά σχήματα και τα σχήματα να παίρνουν τις θέσεις τους. Από τον κάθετο κεντρικό άξονα ο χώρος αναπτύσσεται σε μήκος, μέσα στις μεγάλες κόγχες, ανατολικά και δυτικά. Αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο, ανατολικά με το χώρο που βρίσκεται ανεπτυγμένος μπροστά στο ιερό και την αψίδα του, και δυτικά με το διαμέρισμα της εισόδου • από τις κόγχες ο χώρος κινείται μέσα στις άλλες διαγώνιες πλευρικές κόγχες, υψώνεται κάθετα μέσα στον κεντρικό τρούλο, αγγίζει τη στεφάνη του, βυθίζεται μέσα στο ημισφαίριο, απλώνεται και κυλά μέσα στα τεταρτοσφαίρια των διαγώνιων κογχών. Η αλληλουχία αυτή των χωρικών σχημάτων αναπτύσσεται ταυτόχρονα φυγόκεντρα, γύρω από έναν μεσαίο άξονα, αλλά και σε μήκος, παράλληλα προς τον διαμήκη άξονα, από την είσοδο ως την αψίδα του ιερού. Οι μεγάλοι πεσσοί που στηρίζουν τα τόξα του κεντρικού τετραγώνου και οι δευτερεύοντες πεσσοί, ανατολικά και δυτικά, χάνονται μέσα στα πλάγια κλίτη και τα υπερώα... Παρόλο που οι χωρικές ενότητες διαρθρώνονται και διατάσσονται καθαρά, με αυτή τη ρυθμική αλληλουχία των τριών, των πέντε και των επτά, τα όριά τους παραμένουν ασαφή. Τα πάντα εκτείνονται πέρα από τα φαινομενικά, φυσικά τους όρια. Το μάτι πλανιέται, πέρα από το κεντρικό τετράγωνο, μέσα στα πλάγια κλίτη και τα υπερώα, των οποίων τα τελικά σχήματα δεν γίνονται ποτέ αντιληπτά. Το βλέμμα του επισκέπτη παρασύρεται πέρα από τις καμπύλες τοξοστοιχίες μέσα στις κόγχες και στους εξωτερικούς χώρους. Ακόμη, η επικάλυψη αυτών των τοξοστοιχιών με τα παράθυρα των εξωτερικών τοίχων αποκλείει την άμεση αντίληψη της σχέσης ανάμεσα στους βοηθητικούς και τους κύριους χώρους. Μέσα στο εσωτερικό κέλυφος, οι χωρικοί όγκοι και η αλληλουχία τους είναι εύκολα κατανοητοί, αλλά έξω από αυτόν τον πυρήνα ο χώρος παραμένει αινιγματικός για τον παρατηρητή, ο οποίος περιορίζεται μέσα στο μεσαίο κλίτος. Η μορφή και η αλληλεπίδραση των χωρικών σχημάτων πρώτα δηλώνεται και ύστερα αναιρείται. Πράγματι, κανένα από αυτά τα χωρικά σχήματα δεν περιέχεται μέσα στις περικλείουσες μάζες, είτε αυτές είναι πεσσοί, είτε επίπεδοι ή καμπύλοι τοίχοι, είτε θολωτές επιφάνειες. Ο όρος «περικλείουσα μάζα» —σ' αυτού του τύπου την αρχιτεκτονική τουλάχιστον— δεν είναι ακριβής. Οι πεσσοί φαίνονται αρκετά ογκώδεις. Ιδιαίτερα αν τους κοιτάζει κανείς από τα πλάγια κλίτη, αλλά η πρόθεση των κατασκευαστών τους ήταν να είναι αόρατοι. Ο όγκος τους εξαυλώνεται με τις ορθομαρμαρώσεις τους. Οι κορμοί των κιόνων είναι μεγάλοι, με διάμετρο 0,60-1 μ., αλλά τα πολύχρωμα μάρμαρα εξουδετερώνουν την εντύπωση του μεγάλου όγκου τους

Krautheimer R., *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, Μαλλούχου-Τουφάνο, Φ. (μτφρ.) ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σελ. 261-262, 263-264.

Chronological Table

360: Εγκαίνια της Μεγάλης Εκκλησίας επί βασιλείας του Κωνσταντίου Β'

404: Ο ναός καταστρέφεται από πυρκαγιά κατά τη διάρκεια της στάσης που ακολούθησε την καθαίρεση του πατριάρχη Ιωάννου Χρυσόστομου

415: Εγκαίνια της Αγίας Σοφίας του Θεοδοσίου Β'

532: Ο ναός καίγεται κατά τη διάρκεια της Στάσης του Νίκα

537: Εγκαίνια της καινούριας τρούλαιας βασιλικής του Ιουστινιανού Α'

558: Κατάρρευση του τρούλου μετά το σεισμό του 557

562: Δεύτερη αφιέρωση του ιουστινιάνειου ναού

565-577: Εργασίες στο πατριαρχικό μέγαρο επί πατριαρχίας του Ιωάννη Γ' Σχολαστικού

667-669: Ο θωμαΐτης τρίκλιнос προστίθεται στο Πατριαρχείο επί πατριαρχίας Θωμά Β' (κατά άλλους επί Θωμά Α', 607-610)

8ος αιώνας: Ψηφιδωτά με τις μορφές του Χριστού και των αγίων καταστρέφονται κατά τη διάρκεια της Εικονομαχίας

790: Ο θωμαΐτης τρίκλιнос καταστρέφεται από πυρκαγιά και στη συνέχεια επισκευάζεται

Τέλη βασιλείας Μιχαήλ Γ' (+867): Η Αγία Σοφία διακοσμείται εκ νέου με εικονιστικά ψηφιδωτά – η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα και ο αρχάγγελος Γαβριήλ στην αψίδα

μετά το 869: Προστίθενται ψηφιδωτά [επί Βασιλείου Α' (867-886)]· το δυτικό ημιθόλιο επισκευάζεται μετά το σεισμό του 869 (πιθανότατα οι τέσσερις αντηρίδες στη δυτική πλευρά του ναού επίσης χτίζονται εκείνη την εποχή)

10ος αιώνας: Νέα ψηφιδωτά: Λέων ΣΤ' (886-912) πάνω από τη Βασιλείο Πύλη που οδηγεί από τον έσω νάρθηκα στο κεντρικό κλίτος, Αλέξανδρος (912-913) στο βόρειο υπερώο/στοά και η Θεοτόκος με τον Μέγα Κωνσταντίνο και τον Ιουστινιανό Α' πάνω από τη νοτιοδυτική είσοδο του εξωνάρθηκα

989: Ο τρούλος καταστρέφεται από σεισμό· επισκευές από τον Αρμένιο αρχιτέκτονα Trdat (οι εργασίες ολοκληρώνονται το 994)

1042-1055: Ψηφιδωτό του Χριστού ένθρονου ανάμεσα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' (1042-1055) και την αυτοκράτειρα Ζωή στο νότιο υπερώο

επί Ιωάννη Κομνηνού (1118-1143): Ψηφιδωτό του Ιωάννη Β' Κομνηνού και της συζύγου του Ειρήνης εκατέρωθεν της Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου (σε ξεχωριστό πλαίσιο ο γιος τους Αλέξιος) στο νότιο υπερώο

1203: Ο θωμαΐτης τρίκλιнос καίγεται στη μεγάλη φωτιά που προηγήθηκε της κατάληψης της πόλης από τους σταυροφόρους

1204: Ο μητροπολιτικός ναός λεηλατείται από τους σταυροφόρους. Ο Βαλδουίνος στέφεται αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία

1205: Η Αγία Σοφία γίνεται η έδρα του λατινικού Πατριαρχείου

1261: Οι Βυζαντινοί ανακτούν την Κωνσταντινούπολη. Η Αγία Σοφία εφοδιάζεται με καινούρια εκκλησιαστικά σκεύη (η Δέηση στο νότιο υπερώο χρονολογείται στον ύστερο 13ο ή στο 14ο αιώνα)

1317: Συμπαγείς αντηρίδες στην ανατολική πλευρά του ναού, ορισμένες από αυτές στη νότια και στη βόρεια πλευρά χτίζονται επί αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' (1282-1328)

1346: Κατάρρευση μέρους του τρούλου, του ανατολικού κυρίως τόξου και του ημιθολίου

1353: Επισκευές σε φθορές των θόλων ολοκληρώνονται από το στρατοπεδάρχη Αστρά και τον Giovanni Peralta· στη συνέχεια ο τρούλος διακοσμείται εκ νέου με ψηφιδωτό του Παντοκράτορα

1453: Αλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Η Αγία Σοφία μετατρέπεται σε τζαμί από το σουλτάνο Μεχμέτ Β' (1421-1481). Δίπλα στο ναό ανεγείρεται θρησκευτική σχολή

πριν από το 1481: Ο πρώτος (προσωρινός) μιναρές κατασκευάζεται πάνω σε έναν πύργο μικρού κλιμακοστασίου στα

νοτιοδυτικά της Αγίας Σοφίας

επί Βαγιαζίτ Β' (1418-1512): Δύο νέοι μινραρέδες, ο ένας καταστρέφεται από το σεισμό του 1509

1573: Επισκευές υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Sinan. Οι παλιοί μινραρέδες κατεδαφίζονται και αντικαθίστανται από νέους

1576: Ολοκληρώνεται το πρώτο από τα μανσωλεία των σουλτάνων, για το Σελίμ Β', στα νότια του τζαμιού

επί Μουράτ Γ' (1574-1595): Προσθήκη δύο μινραρέδων

1618: Η χρήση του βυζαντινού βαπτιστηρίου κοντά νοτιοδυτικό προστώ του αλλάζει σε μανσωλείο του σουλτάνου Μουσταφά Α'

επί Ιμπραήμ (1640-1648): Κρήνες για την τελετουργική νύξη στη νοτιοδυτική γωνία του τζαμιού

1717: Το μεγαλύτερο μέρος των σωζόμενων ψηφιδωτών στο εσωτερικό της Αγίας Σοφίας καλύπτεται

1738: Βιβλιοθήκη του Μαχμούτ Α' στα νότια του τζαμιού

1739: Κρήνη στη νοτιοδυτική γωνία του τζαμιού

1743: Ιμαρέτ (πτωχοκομείο) στα βόρεια του τεμένους

1754, 1766 και 1802: Φθορές από σεισμούς στο κτήριο

1847-1849: Αναστηλώσεις από τους Ελβετούς αρχιτέκτονες Gaspare και Guiseppe Fossati στα χρόνια του σουλτάνου Αβδουλμετζίτ: τα βυζαντινά ψηφιδωτά αποκαλύπτονται και καταγράφονται προτού ξανακαλυφθούν με σοβά, ενώ εξωτερικά οι τοίχοι βάζονται σε σειρές που απομιμούν την εναλλαγή πέτρινων και πλίνθινων ζωνών, κοινή πρακτική στη βυζαντινή τοιχοδομία. Νέα θρησκευτική σχολή. Η πρώτη ενδελεχής έρευνα για την αρχιτεκτονική της Αγίας Σοφίας από τον W. Salzenberg

1873: Κατεδάφιση των τελευταίων τμημάτων του ιουστινιάνειου αιθρίου

1931: Το Αμερικανικό Βυζαντινό Ινστιτούτο ξεκινά συστηματικές εργασίες αποκάλυψης και αναστήλωσης των ψηφιδωτών

1934-1935: Το Αγία-Σοφιά τζαμί μετατρέπεται σε μουσείο

1935: Ανασκαφές μπροστά από τη δυτική όψη της Αγίας Σοφίας από τον A.M. Schneider αποκαλύπτουν το μνημειακό πρόπυλο του Θεοδοσίου Β' και τα κατάλοιπα του ιουστινιάνειου αιθρίου

1943: Μαρμάρινη κολυμβήθρα ανακαλύπτεται στην αυλή ανάμεσα στο βαπτιστήριο και το νότιο κλίτος της Αγίας Σοφίας

δεκαετία '80: Καθαρισμός του σκευοφυλακίου και περιορισμένες ανασκαφές στο χώρο βόρεια της βόρειας αντηρίδας της Αγίας Σοφίας

1992-1999: Αναστήλωση των ψηφιδωτών του τρούλου (με την υποστήριξη της UNESCO)

1993 μέχρι το τέλος της δεκαετίας: Αφαίρεση του σύγχρονου κονιάματος από τη νοτιοδυτική γωνία και εν μέρει από την ανατολική πλευρά

2000: Αναστήλωση των ψηφιδωτών του τρούλου (με την υποστήριξη του Ταμείου Παγκόσμιας Κληρονομιάς)

2005-2007: Αναστήλωση των μαυσωλείων των σουλτάνων, συμπεριλαμβανομένου του Βαπτιστηρίου